

Εἰσοαγωγή

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΟΤΑΝ ΑΓΩΝΙΖΕΤΑΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΑΝΤΑΞΙΑ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΗΣ, εἶναι, πρὶν ἅπ' ὅλα, κ ρ σ μ ο θ ε ω ρ ί α : ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσῃ στό ἐρώτημα γιά τόν κόσμο καί γιά τή θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν κόσμο. Εἶναι λοιπόν ὄντολογία καί ταυτόχρονα ἀνθρωπολογία. Ἄλλά γιά ν' ἀπαντήσῃ στό ὀριακό, δυαδικό φιλοσοφικό ἐρώτημα, ὀφείλει νά διερευνήσῃ τίς δυνατότητες, τήν ἀξιοπιστία καί τά ὀρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης. Ἡ φιλοσοφία, συνεπῶς, εἶναι ταυτόχρονα καί γνωσιοθεωρία.

Ἡ νόηση κριτής τοῦ ἑαυτοῦ της; Τήν ἀκραία αὐτή θέση ὑποστήριξαν, ὡς γνωστόν, πολλοί φιλόσοφοι. Ἄλλοι προχώρησαν περισσότερο: θεώρησαν τή νόηση, τό πνεῦμα, δημιουργό, ἢ ἔστω κεντρικό ὄρο τῆς πραγματικότητας. Ἄλλά τότε, τό πρόβλημα τῆς ἀλήθειας δέν εἶναι πρόβλημα σχέσεων τῆς νόησης μέ τόν κόσμο, ἀλλά τῆς νόησης μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Αὐτή εἶναι ἡ ἀχίλλεια φτέρνα τῶν θεωρησιακῶν φιλοσοφιῶν.

Ἄλλ' ἂν, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας, δεχτοῦμε τήν ὑπαρξη μιᾶς πραγματικότητας ἀνεξάρτητης ἀπό τή νόηση, καί ἂν δεχτοῦμε, πάλι σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς ψυχολογίας, ὅτι ἡ νόηση ἀναδύεται μέσα ἀπό τήν ἐξέλιξη τῆς ὕλης ὄχι ὡς ὄν τ ὀ τ η τ α (ὕλική ἢ «ἄυλη»), ἀλλά ὡς ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας εἰδικῶν δομῶν τῆς ὕλης σέ δεδομένες κοινωνικές συνθήκες, τότε τό πρόβλημα τῆς ἀλήθειας φωτίζεται μέ νέο φῶς: ἡ ἀλήθεια ἀφορᾷ τότε τή συμφωνία τῆς νόησης μέ τήν π ρ α γ μ α τ ι κ ὄ τ η τ α. Καί τότε τό ἐρώτημα γιά τίς δυνατότητες τῆς νόησης, τό ἐρώτημα γιά τήν ἀλήθεια, σχετίζεται ἐνδογενῶς μέ τήν κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ π ρ ᾶ ξ η.

Κοινωνική πράξη: πράξη ὄχι στενά ἀτομική, πού δέν θεωρητικοποιεῖται, πράξη ὄχι μόνο τῶν φυσικῶν ἀλλά καί τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἔννοια πού συνολικά ἐγκλείει τήν κοινωνική δραστηριότητα καί τήν πολιτική. Ἔτσι φτάνουμε σέ μιᾶ οὐσιαστικότερη καί θαθύτερη κατανόηση τοῦ χαρακτήρα καί τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς φιλοσοφίας.

Κατά τόν Ἀριστοτέλη, ἡ φιλοσοφία, ἐπιστήμη τοῦ καθόλου, καλλιεργεῖται «ἐαυτῆς ἕνεκεν» – εἶναι προϊόν τοῦ «θαυμάζειν», τῆς ἀπορίας μπροστά στόν κόσμο καί τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξη. Ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης τόνιζε ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νά φιλοσοφοῦν ὅταν εἶχαν ἤδη ἀποχτήσει τά ἀναγκαῖα ὑλικά ἀγαθά. (Οἱ πρῶτοι πού φιλοσόφησαν, κατά τόν Ἀριστοτέλη, ἦταν οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου, πού τρέφονταν ἀπό τό ὑπερπροϊόν τῶν ἰδιόμορφων δουλοπάροικων τῶν αἰγυπτιακῶν ναῶν). Ἀλλά ἡ φιλοσοφία, ἔστω κι ἂν δέν ἀποβλέπει σέ κάποιο ἄμεσο ὑλικό ὄφελος, δέν ἦταν ποτέ καθαρό προϊόν τοῦ «θαυμάζειν». Μέ τή βοήθεια τῆς φιλοσοφίας οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦσαν ἀνέκαθεν νά κατανοήσουν τόν κόσμο καί τή θέση τους μέσα στόν κόσμο, ἄρα νά κατανοήσουν τή θέση τους στήν κοινωνία – ἄρα τίς ἀντιθέσεις τῆς κοινωνίας καί τοὺς δρόμους γιά τό ξεπέραςμα αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων. Καί ἀπ' αὐτή λοιπόν τήν ἀποψη, ἀναδεικνύεται ὁ ἀνθρωποκεντρικός καί ἀνθρωπολογικός – ἄρα, καί σέ τελευταία ἀνάλυση, ὁ πολιτικός – χαρακτήρας τῆς φιλοσοφίας.

Εἰδικά ἡ φιλοσοφική ἀνθρωπολογία θά παραμένει κενή μεταφυσική κατασκευή, ἂν ἡ ἔρευνα τῶν ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων δέν περάσει μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση καί τήν κατανόηση τῆς κοινωνίας καί ἂν δέν ἐπιχειρήσει νά ἀπαντήσῃ στά φλέγοντα προβλήματα τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἡ φιλοσοφία ἄσκησε πάντα καί ἀσκεῖ ὄχι μόνο μία εἰδική γνωστική λειτουργία, ἀλλά ταυτόχρονα, καί προπαντός, μία κοινωνική λειτουργία. Ἡ φιλοσοφία δέν βρῖσκεται πάνω ἀπό τά ἀνθρώπινα, καθαρή θέαση τοῦ κοσμικοῦ ἢ/καί τοῦ ἀνθρώπινου Γίγνεσθαι. Ἡ φιλοσοφία συγκροτεῖται ὡς ἔκφραση, σέ τελευταία ἀνάλυση, τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καί ὡς ὄργανο γιά τήν ὑπέρβασή τους. Ὅχι μόνο λοιπόν δέν εἶναι ἀδιάφορη γιά τά κοινωνικά καί τά πολιτικά προβλήματα, ἀλλά ἀντίθετα εἶχε καί ἔχει στραμμένο τό βλέμμα τῆς στήν ἀνθρώπινη πραγματικότητα, ἀκόμη ἀπό τήν ἐποχή τῶν προσωκρατικῶν, προφανῶς μέ τήν ἀνθρωπολογική στροφή πού ἐγκαινίασε ὁ Σωκράτης, καί μέχρι τίς μέρες μας.

Μέχρι τίς μέρες μας! Στήν ἐποχή τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ καί τῆς νεότερης ἐπιστήμης καί τεχνολογίας – πού εἶναι προϊόν καί προϋπόθεση τοῦ καπιταλισμοῦ τῶν πολυεθνικῶν. Στήν ἐποχή τῶν πολυεθνικῶν καί τῶν καπιταλιστικῶν ὀλοκληρώσεων. Στήν ἐποχή ὅπου τά πάντα ἔχουν ἐμπορευματοποιηθεῖ: ἡ γῆ, τά προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, καί ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος.

Τί παραμένει λοιπόν ἀπό τήν «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου, στίς χῶρες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ; Στίς χῶρες ὅπου ἡ ἀβεβαιότητα, ἡ ἀνεργία καί ἡ κρίση συνυπάρχουν ἐνδημικά μέ τόν πρωτοφανή κοινωνικό πλοῦτο; Τί ἀπομένει ἀπό τήν «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου στίς βιομηχανικές κοινωνίες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ, ὅπου τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων – ἐκτός ἀπό τίς οἰκονομικές – ἔχει καταστραφεῖ; ὅπου ὁ μο-

νοδιάστατος άνθρωπος βιώνει καθημερινά τή μοναξιά και τό ύπαρξιακό κενό; (‘Η έννοια ἀνθρώπινη οὐσία θά ὀριστεῖ στή συνέχεια. Πάντως δέν πρόκειται γιά τήν ἀναλλοίωτη οὐσία τῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας). Ποιό εἶναι τό περιεχόμενο, τό νόημα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων πού πλουτοῦν τήν ἐργατική τους δύναμη γιά νά συντηρήσουν τή βιολογική τους ὑπόσταση, ἢ πού ἔχουν ἀναγάγει τήν ἀτομική ἰδιοκτησία σέ ὑπέρτατη ἀξία τῆς ζωῆς; Ποιό εἶναι τό νόημα τῆς ζωῆς στίς κοινωνίες ὅπου ἰσχύει τό «ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον λύκος»; Καί ὑπάρχει διέξοδος ἀπό αὐτή τήν πραγματικότητα; Πῶς θ’ ἀπαντήσουμε σ’ αὐτό τό ἐρώτημα μετά τήν ἀποτυχία τῆς προσπάθειας γιά οἰκοδόμηση τῶν πρώτων σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν;

Τά ἐρωτήματα αὐτά εἶναι κεφαλαιώδη γιά ὅσες φιλοσοφίες δέν ἀσχολοῦνται μέ τήν «καθαρή» νόηση ἢ τήν «καθαρή» συνείδηση ἢ τά «καθαρά» ἐμπειρικά δεδομένα. Ἄλλά καί οἱ φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξῆς, ἔγκλειστες στήν ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου-ἄστοῦ, δέ μπόρεσαν νά συλλάβουν τίς δυνατότητες γιά ὑπέρβαση τοῦ καπιταλισμοῦ – δέν εἶδαν τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία σάν μεταβατική μορφή τοῦ ἱστορικοῦ Γίγνεσθαι. Ἡ ἀπαισιοδοξία εἶναι ἡ ἐγγενής κατάσταση αὐτῶν τῶν φιλοσοφῶν. Ὁ Μάρξ, ἀντίθετα, εἶδε τήν ἀστική κοινωνία σάν ἱστορικά μεταβατική μορφή, πού οἱ ἐνδογενεῖς ἀντιθέσεις της θά ὀδηγοῦσαν στήν ὑπέρβασή της καί στή δημιουργία τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ὁ σοσιαλισμός, κατά τόν Μάρξ, ξεπερνώντας τήν περίοδο τῆς ἀλλοτριώσεως, θά ὀδηγοῦσε στήν ἐνοποίηση τῆς κοινωνίας. Ἡ δημιουργία τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας θά ἦταν ἡ προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος· ὄχι τοῦ Ἀνθρώπου τῆς θεωρησιακῆς ἀνθρωπολογίας, ἀλλά τῆς κοινωνικῆς καί ταυτόχρονα ἐξατομικευμένης προσωπικότητας.

Κατά τούς κλασικούς τοῦ μαρξισμοῦ, ὁ σοσιαλισμός εἶναι μεταβατική κοινωνική μορφή – μία κοινωνία μετάβασης ἀπό τόν καπιταλισμό στόν κομμουνισμό. Σάν μεταβατική κοινωνία, φέρει τά στίγματα τοῦ παρελθόντος, τόσο στό χῶρο της οἰκονομίας, ὅσο καί στό χῶρο τοῦ ἐποικοδομήματος καί τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας. Ὁ σοσιαλισμός εἶναι μία κοινωνία ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμα κατάλοιπα ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί κατάλοιπα τῶν παλαιῶν κυρίαρχων τάξεων, ὅπου λειτουργεῖ ἀκόμα ὁ νόμος τῆς ἀξίας καί ἡ παραγωγή εἶναι ἐμπορευματική, ὅπου ἰσχύει ὁ παραδοσιακός καταμερισμός τῆς ἐργασίας. Οἱ ταξικές ἀντιθέσεις δέν αἴρονται αὐτόματα στόν σοσιαλισμό, οὔτε καί τά ἀλλοτριωτικά φαινόμενα πού χαρακτηρίζουν τήν ἀστική κοινωνία. Κατά τούς κλασικούς τοῦ μαρξισμοῦ, ὁ σοσιαλισμός θ’ ἀντιπροσώπευε μία σχετικά μακρά περίοδο, πρὸς τό τέλος τῆς ὁποίας θά ἔτειναν νά ἐξαλειφθοῦν οἱ ταξικές ἀντιθέσεις καί οἱ οἰκονομικές καί κοινωνικές ἀνισότητες. Ὁ κομμουνισμός θά ἦταν ἡ διάδοχη

κοινωνία. Ἡ ἐπίτευξή του δέν θά σήμαινε τό τέλος τῆς Ἱστορίας, ἀλλά τό τέλος τῆς προϊστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, τήν ἀπαρχή τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Τί μέρος ἀπό τίς προβλέψεις τῶν κλασικῶν ἀνήκει στό χῶρο τῆς ἐπιστήμης καί τί ἀνήκει στήν περιοχή τῆς οὐτοπίας; Σήμερα δέν μπορούμε ἴσως ν' ἀπαντήσουμε συνολικά σ' αὐτό τό ἐρώτημα, ἐφόσον ἡ κομμουνιστική κοινωνία δέν ἔχει ἀκόμα ὑπάρξει πάνω στή γῆ. Ἐχουμε ὅμως ἤδη τή μαρτυρία τῆς ἱστορίας σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς σχέσεις θεωρίας καί πραγματικότητας στήν περίοδο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί ἡ μαρτυρία αὐτή εἶναι γιά πολλούς ἀρνητική. Ἄλλ' ἄς ἐπιχειρήσουμε νά δοῦμε μήπως ὁ ἴδιος ὁ μαρξισμός μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε τήν τραγική ἐμπειρία τῶν ἡμερῶν μας.

Γιά τούς ἀνυπόμονους, γιά τούς θεωρησιακούς, γιά τά θύματα τῆς «κακῆς ἀφαίρεσης», γιά κείνους πού ὁ σοσιαλισμός ἦταν ἓνα ἰδεώδες, ἡ μαρτυρία τῆς ἱστορίας εἶναι ἀρνητική. Ἀλλά τό πρόβλημα δέν εἶναι νά θρηνοῦμε γιά τήν ἀνέφικτη Ἱερουσαλήμ, ἀλλά νά δοῦμε μέσα σέ ποιές συνθήκες δημιουργήθηκαν οἱ πρῶτες σοσιαλιστικές κοινωνίες, νά γνωρίσουμε τά ἐπιτεύγματά τους χωρίς τίς ὠραιοποιήσεις τῶν κομματικῶν ἱερατειῶν, νά γνωρίσουμε καί νά ἐξηγήσομε τά ἀρνητικά τους χωρίς μηδενισμούς: τόν κρατισμό, τό μαρσασμό τῶν Σοβιέτ καί τῆς ἐργατικῆς δημοκρατίας, τίς οἰκονομικές καί κοινωνικές ἀνισότητες, τή διαφθορά καί τά σκάνδαλα ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἡγετικοῦ-προνομιούχου στρώματος· τήν ἀπολιτικοποίηση, τήν ἀδιαφορία, τόν ἀλκοολισμό, τό μυστικισμό καί τόν ἐθνικισμό ἀπό τήν πλευρά τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Συνεπῶς, νά πληροφορηθοῦμε, νά γνωρίσουμε καί νά ἐρμηνεύσομε. Ταυτόχρονα, νά προσδιορίσουμε ἐπιστημονικά τίς προοπτικές αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν. Βέβαια, τό παρόν βιβλίο δέν ἀποτελεῖ πραγματεία γιά τίς χῶρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐντούτοις ὁ σοσιαλισμός εἶναι –ἀναπόφευκτα– μέσα στή θεματική του. Καί τό συμπέρασμα τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι, παρά τίς τραγωδίες καί τά ἀπρόβλεπτα τῆς Ἱστορίας, ὁ σοσιαλισμός παραμένει ἡ μόνη προοπτική διεξόδου ἀπό τή σήψη τοῦ καπιταλισμοῦ.

Στό τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἡ ἀνθρωπότητα ἔχει νά ἐπιλέξει ἀνάμεσα στό σοσιαλισμό καί στή σύγχρονη κεφαλαιοκρατική βαρβαρότητα.

Πρώτο
Κεφάλαιο

Φιλοσοφία του Ἀνθρώπου:
Τό Πρόβλημα τῆς Νομιμότητας

ΟΡΙΣΜΕΝΟΙ Θ' ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΟΥΝ ΤΗ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΤΟΥ βιβλίου: τή νομιμότητα καί τό λόγο ὑπαρξης τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀμφισβήτηση μπορεῖ νά προέλθει ἀπό διάφορες κατευθύνσεις: ἀπό τοὺς τεχνοκράτες καί τοὺς «ρεαλιστές», πού γνωρίζουν μόνο τήν ποσότητα, καί πού περιφρονοῦν, μέσα στήν ἀγνοιά τους, κάθε μή-«ἀποδοτική» δραστηριότητα· ἀπό τοὺς θετικιστές, πού θεωροῦν τόσο τά ὄντολογικά ὅσο καί τά ἀνθρωπολογικά ἐρωτήματα ὡς μή-νόμιμα: ψευδοπροβλήματα, πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τό χῶρο τῶν ἐπαληθεύσιμων (ἢ διαψεύσιμων) προτάσεων – τῶν μόνων πού ἔχουν καθορισμένη τιμή ἀλήθειας καί πού συνεπῶς εἶναι, μέ τά τυπικά κριτήρια τοῦ θετικισμοῦ, ἐπισημονικά ἔγκυρες. (Ἡ ἀντιφιλοσοφική στάση τοῦ θετικισμοῦ εἶναι ἀσυνεπής: ὁ θετικισμός ἔχει τίς ὄντολογικές του θέσεις, τή γνωσιοθεωρία καί τή μεθοδολογία του, καί ἔχει ἐπηρεάσει στόν αἰῶνα μας τίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου ὅσο καμιά ἄλλη φιλοσοφία, ἐκτός ἀπό τό μαρξισμό). Τέλος, ἡ ἀμφισβήτηση μπορεῖ νά ἔλθει ἀπό τήν πλευρά τοῦ «ἀντιουμανισμοῦ» τῶν δομιστῶν καί τῶν ἀλθουσεριανῶν, παρόλο πού οἱ ἴδιοι κάνουν συνεχῶς –καί μέ τόν τρόπο τους– φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄς ἐπιμείνουμε λίγο σ' αὐτό. Εἶναι γνωστές –καί ὁμολογημένες– οἱ ἐπιδράσεις τοῦ δομισμοῦ (στρουκτουραλισμοῦ) στήν ἐπιστημολογία καί εὐρύτερα στίς ιδέες τοῦ Althusser. Ἄλλά ὁ δομισμός εἶναι συμβατός μέ τή διαλεκτική; Ὁ δομισμός δίνει τά πρωτεῖα στή συγχρονία σέ σχέση μέ τή διαχρονία. Κεντρική του ἔννοια εἶναι ἡ δομή. Ὡστόσο ἡ δομή δέν συνάγεται ἀπό τίς ἀμεσες σχέσεις μεταξύ τῶν φαινομένων. Ἀντίθετα, οἰκο-

δομείται από τόν επιστημονικό λόγο, πέρα από τή φαινομενικότητα – και, στην ανάγκη, έναντίον της. Έτσι καταλήγουμε σέ μιά μεταφυσική τής δομής, άνίκανη, παρά τίς προσπάθειες πολλών δομιστών, νά συλλάβει τίς έξελικτικές διαδικασίες, τή μή-άντιστρεψιμότητα, τίς ποιοτικές μεταβολές. Οί σχετικές απόπειρες χαρακτηρίζονται από τυπικές έννοιες και στατικές μεθόδους (άντίθεση, συμμετρία, μοντελοποίηση, σύστημα σχέσεων, κλπ.). 'Η δομή είναι ένδογενής στό σύστημα, αλλά ή κινητήρια δύναμη τής αλλαγής είναι έξωτερική. Έτσι καταργείται ή κίνηση ως «αυτοκίνηση τής αντίθεσης» (Λένιν). Ειδικά για τήν ιστορία, αναιρείται ούσιαστικά ή μαρξιστική αντίληψη για τήν πάλη τών τάξεων ως κινητήριας δύναμης του ιστορικού Γίγνεσθαι. 'Ο άνθρωπος τελικά βρίσκεται έγκλειστος στίς δομές, επικαθορίζεται ή δομή νοείται ως άσυνείδητη ύποδομή (infrastructure). 'Οριακά αναιρείται ό ρόλος του ύποκειμένου ως ενεργητικού παράγοντα του ιστορικού Γίγνεσθαι. 'Η ιστορία γίνεται «'Ιστορία» χωρίς ύποκείμενο. 'Ο θεωρητικός αντιουμανισμός του Althusser και τών δομιστών είναι ή κατάληξη τής τυπικής αντίληψης τής δομής, τής αντίθεσης ανάμεσα στή δομή και τό μετασχηματισμό τών δομών.

Και ό μαρξισμός αρνεϊται τόν άστικό, άφηρημένο, θεωρησιακό ούμανισμό. Ταυτόχρονα όμως διαμορφώνει μιά αντίληψη για τήν ιστορία και για τόν άνθρωπο, κατά τήν όποία τό επαναστατικό ύποκείμενο τής έποχής μας, ή εργατική τάξη, θά μεταμορφώσει συνειδητά τήν κοινωνία μέ βάση τούς νόμους του ιστορικού Γίγνεσθαι. Στά πλαίσια αυτής τής αντίληψης, τό ξεχωριστό άτομο καθορίζεται από τό σύνολο τών κοινωνικών σχέσεων, αλλά ταυτόχρονα μπορεί νά τίς συνειδητοποιήσει, νά τίς άρνηθει συνειδητά στό επίπεδο τής θεωρίας και νά συμβάλει, μέσα από τό οργανωμένο κίνημα, στην ανατροπή τους. 'Ο «δομικός άνθρωπος» είναι μιά άφαίρεση, όπως και ό "Άνθρωπος τών ούμανιστών. 'Ο μαρξισμός αρνεϊται και τίς δύο αυτές έξωιστορικές απολυτοποιήσεις¹.

'Ανάγκη λοιπόν νά θεμελιώσουμε τό σημερινό έγχείρημα, δηλαδή νά θεμελιώσουμε τή νομιμότητα τής φιλοσοφίας του ανθρώπου (ή τής φιλοσοφικής ανθρωπολογίας) πού δέν ταυτίζεται ούτε μέ τήν παραδοσιακή 'Ηθική ούτε μέ τόν ιστορικό ύλισμό.

Οἱ ἄνθρωποι δροῦν καθημερινά, καί σχεδόν πάντοτε, κυνηγημένοι ἀπό τήν ἀνάγκη. Βασική μέριμνα γιά τούς πολλούς εἶναι ἡ ἐπιδίωξη. Γιά τούς λίγους, ὁ πλουτισμός. Οἱ ἄνθρωποι ἀγωνίζονται νά ἐπιδιώσουν μέσα ἀπό ἀντιθέσεις πού τούς ἐξουσιάζουν. Ἔτσι ἡ βιοτική μέριμνα ἀπορροφᾷ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωτικῆς τους δραστηριότητος. Ἀλλά καί ὁ ἐλεύθερος χρόνος σπαταλιέται συνήθως σέ ἀνόητες ἀπασχολήσεις, καθὼς οἱ ἄνθρωποι ζοῦν σέ μιᾶ κοινωνία ὅπου τό σύνολο σχεδόν τῶν προσωπικῶν σχέσεων ἔχει καταστραφεῖ, καί ὅπου ὁ χυδαῖος εὐδαιμονισμός τείνει νά ὑποκαταστήσει τήν ἀναζήτηση μιᾶς οὐσιαστικῆς εὐδαιμονίας.

Ἡ καθημερινότητα ἐπικαλύπτει, μέσα στό ἀσυνάρτητο χάος της, τά μεγάλα ἐρωτήματα γιά τόν κόσμο καί γιά τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη. Ἀλλά τά ἐρωτήματα αὐτά φωλιάζουν στά βάθη τῆς συνείδησης τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Καί ἡ ἴδια ἡ καθημερινότητα, πού τά ἀπωθεῖ, τά ἐκτρέφει ταυτόχρονα καί τά ἀποκαλύπτει, τά φέρνει μέ ὀξύτητα στό πεδίο τῆς συνείδησης: οἱ κοινωνικές ἀντιθέσεις ἀποτελοῦν οὐσιαστικό κίνητρο γιά τή φιλοσοφία.

Ποιά εἶναι τά μεγάλα αὐτά ἐρωτήματα; Ὁ Ἀριστοτέλης τόνισε τό θαυμασμό καί τήν ἀπορία μπροστά στόν κόσμο καί ὁ Κάντ ἔμενε ἐκστατικός ἀπέναντι στήν ἁρμονία τοῦ «ἑναστρου οὐρανοῦ». Ἀλλά ὁ Ἀριστοτέλης γνώριζε, ὅπως σημειώσαμε, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νά φιλοσοφοῦν «ἀφιλόκερδα», μόνο ἀφοῦ εἶχαν ἐξασφαλίσει τά ἀναγκαῖα ὑλικά ἀγαθά. Ἀσφαλῶς τό θαυμάζειν ἦταν καί εἶναι κίνητρο γιά τό φιλοσοφικό στοχασμό: εἶναι μιᾶ εὐτυχισμένη στιγμή ὅπου ἡ συνείδηση διαπερνᾷ τό φαιό στρώμα πού ἡ καθημερινότητα ἀποθέτει στά πράγματα, καί συλλαμβάνει τή λάμψη, τό μεγαλεῖο καί τήν τραγικότητά τους. Εἶναι ἡ στιγμή ὅπου ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ ὅτι βρίσκεται ἀνάμεσα στό μηδέν καί στό ἄπειρο, ὅτι εἶναι ἕνα ἀνεπανάληπτο σχεδόν τίποτα μέσα στήν κοσμική ροή.

Ἀλλά ὁ θαυμασμός καί ἡ ἀπορία δέν εἶναι τά μόνα κίνητρα τῆς φιλοσοφίας. Τό ἐρώτημα γιά τήν προέλευση καί τήν οὐσία τοῦ κόσμου— τό πρόβλημα τοῦ Εἶναι— ἀποτελεῖ τό ἔσχατο τῶν ἐρωτημάτων. Ὁ ἄνθρωπος, ἐνσωματωμένος καθημερινά στό ἀνελέητο παιχνίδι τῶν ἀντιθέσεων, βιώνει καθολικές καί προσωπικές τραγωδίες: ἀναστατώσεις, πολέμους, ἀσθένειες, θανάτους, καί τελικά, καί ὀριακά, τό πρόβλημα τῆς ἐφήμερης προ-

σωπικῆς ὑπαρξης. Οἱ ἀντιθέσεις τῆς κοινωνικῆς καί τῆς προσωπικῆς ζωῆς εἶναι οἱ πηγές μιᾶς σειρᾶς θεμελιακῶν ἐρωτημάτων πού ἀφοροῦν τήν οὐσία καί τό νόημα τῆς ζωῆς, τήν προσωπική εὐτυχία καί τή δικαίωση τῆς ὑπαρξης. Οἱ ἀπαντήσεις στά ἐρωτήματα αὐτά μποροῦν νά στηρίξουν τόν ἄνθρωπο, καί δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ φιλοσοφία ὀρίστηκε ὡς θεωρητική πρακτική πού ἀποβλέπει νά καταστήσει «εὐδαίμονα τόν βίον».

Ἐπίσης, ὁ φιλοσοφικός λόγος τροφοδοτεῖται συνεπῶς τόσο ἀπό ἐξωτερικά ὅσο καί ἀπό ἐσωτερικά κίνητρα. Ὡστόσο τό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό ἀλληλοσυνδέονται καί ἐδῶ – ἀπ' ὅπου καί ἡ ἐνδογενής ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία ἦταν ἀνεκάθεν –καί εἶναι– κοσμολογία καί ταυτόχρονα ἀνθρωπολογία. (Ἡ φιλοσοφική ἀνθρωπολογία θεμελιώθηκε πάντοτε σέ ὄντολογικές προϋποθέσεις. Ἀντίστροφα, ἡ ὄντολογία τοῦ κάθε φιλόσοφου δέν ἦταν ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἐποχή καί τό κοινωνικό του εἶναι).

Ἡ φιλοσοφία χωρίζεται συνήθως σέ θεωρία τοῦ εἶναι, σέ θεωρία τῆς γνῶσης καί σέ φιλοσοφία τοῦ ἄνθρώπου (ἡ πατροπαράδοτη ἠθική καλύπτει οὐσιαστικά ἕνα μόνο μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας). Οἱ τρεῖς κλάδοι ἀντιστοιχοῦν στά τρία θεμελιώδη καί ἀλληλένδετα φιλοσοφικά ἐρωτήματα: στό ἐρώτημα γιά τό εἶναι, στό ἐρώτημα γιά τή γνῶση, καί στό ἐρώτημα γιά τήν οὐσία καί τό νόημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ὁ θετικισμός θέλησε νά καταργήσει τό πρῶτο καί τό τρίτο ἐρώτημα, καί ὁ μαρξισμός παραμέρισε στήν οὐσία ἐπί δεκαετίες τό τρίτο. Ἀλλά τό κενό πού ἄφησε ὁ ἐπιστημονισμός τοῦ θετικισμοῦ καί οἱ ἱστορικές περιπέτειες τοῦ μαρξισμοῦ ἤρθαν νά τό καλύψουν οἱ φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξης (ὑπαρξισμός, περσοναλισμός καί, ἀπό μία ἄλλη ἄποψη, ὁ νεοθωμισμός). Ἡ σχετική ἐπιτυχία τῶν δύο πρώτων καί ἡ μόνιμη ἐπιρροή τῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας φανερώνουν ὅτι ὅποιοςδήποτε μυωπικές ἐκτιμήσεις δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξαφανίσουν μεγάλα ὄντολογικά καί ὑπαρξιακά ἐρωτήματα πού συνδέονται μέ τήν ἴδια τή φύση τοῦ ἔλλογου ὄντος πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Τό νά κάνουμε φιλοσοφία, ἔγραφε ὁ Jaspers, σημαίνει ὅτι μαθαίνουμε νά ζοῦμε καί ταυτόχρονα μαθαίνουμε νά πεθαίνουμε². Μπορεῖ οἱ φιλόσοφοι τῆς ὑπαρξης, καί πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ γενάρχης Kierkegaard, νά ἐπε-

ξεργάστηκαν προπαντός θέματα ὅπως ἡ ἀγωνία, ἡ μοναξιά, καί ὁ θάνατος. Μπορεῖ οἱ «λύσεις» πού ἔδωσαν νά εἶναι ἀφηρημένες ἢ «ἐξωεπιστημονικές», καθώς οἱ φιλόσοφοι αὐτοί δέν ἀντιμετωπίζουν τό ἄτομο μέσα στό σύνολο τῶν κοινωνικῶν καθορισμῶν του. Ὡστόσο τά προηγούμενα προβλήματα δέν εἶναι ψευδοπροβλήματα. Ἔτσι, ὅταν ἡ διαλεκτική δορίζεται ὡς ἡ ἐπιστήμη τῶν γενικῶν νόμων τῆς κίνησης τῆς φύσης, τῆς κοινωνίας καί τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης (Engels), εἶναι φανερό ὅτι μέσα στόν «ἀντικειμενισμό» τῆς διατρέχει τόν κίνδυνο νά ἀποξενωθεῖ ἀπό μιά προβληματική πού εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία της.

Στό ἔργο τοῦ Μάρξ βρίσκουμε τόν πυρήνα μιᾶς διαλεκτικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο ὁ πυρήνας αὐτός παραμελήθηκε στίς ἐπόμενες δεκαετίες. Ἔτσι τῆ θέση μιᾶς αὐθεντικά μαρξιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου τήν πῆρε ἡ ἀγοραία ἀντίληψη πού ἀνήγαγε ὅλα τά προβλήματα στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς καί τῆς οἰκονομίας (οἰκονομισμός) καί τό ἀναπόφευκτο συμπλήρωμά της: ὁ συναισθηματικός καί ἠθικοπλαστικός «οὐμανισμός», πού ἐπικάλυπτε τίς ἀντιφάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ πρῶτος πού πλήρωσε αὐτόν τόν αὐτο-ἀκρωτηριασμό ἦταν ὁ ἴδιος ὁ μαρξισμός. Καί τό τίμημα δέν ἦταν μονάχα θεωρητικό: ἦτανε προπαντός πολιτικό.

Ἄλλά στά προηγούμενα ἐρωτήματα δέ θά μπορούσε νά ἀπαντήσῃ ἡ ἐπιστήμη; Δέ θά μπορούσαμε συνεπῶς νά ἔχουμε μιά θετική, ἐπιστημονική ἀπάντηση στή θέση τῶν φιλοσοφικῶν (καί ἰδεολογικῶν) κατασκευῶν³;

Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ ἐπιστῆμες ἀπορρόφησαν προοδευτικά τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τίς παραδοσιακές περιοχές τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλά αὐτό δέ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά ἀντικαταστήσῃ τή φιλοσοφία. Καί τοῦτο γιατί ἡ προαιώνια ἀντίθεση τῶν δύο δέν ἀνάγεται στή διαμάχη γιά τήν κυριότητα ἐτούτης ἢ ἐκείνης τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀντίθεση ἐπιστημῶν καί φιλοσοφίας δέν εἶναι ἀπλά ἐκτατική. Εἶναι, πρὶν ἀπ' ὅλα, καταστατική: ἀφορᾷ τό ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς καθεμιᾶς. Ἦδη κατά τόν Ἄριστοτέλη οἱ ἐπιστῆμες ἀποβλέπουν στό ἐπιμέρους καί ἡ φιλοσοφία στό καθόλου, καί ἡ ἀντίστοιχη διάκριση τοῦ Engels δέν εἶναι οὐσιαστικά διαφορετική⁴. Κι ἀκόμα ὑπάρχουν προβλήματα ὅπως ἐκεῖνα πού ἀνήκουν στό χῶρο τῆς παραδοσιακῆς ἀξιολογίας, καί γενικότερα τά προβλήματα τῆς

ὑπαρξης, πού από τή φύση τους δέ θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν ἀποκλειστικά προβλήματα τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημῶν, ὅσο καί ἂν οἱ κατά καιρούς ἀπαντήσεις ἐπηρεάστηκαν ἀπό τά δεδομένα, τόσο τῶν κοινωνικῶν, ὅσο καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Συνολικά, ἡ Φιλοσοφία ἀνήκει στήν περιοχὴ τῆς ἰδεολογίας. Ἔστω καί ἂν εἶναι ἐπιστημονική, δέν ἀνήκει στό χῶρο τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημῶν. Ἄρα, οἱ ἐπιμέρους ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορούν νά καλύψουν τό πλατύ περιεχόμενο τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας.

Ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς καταστατικῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στίς ἐπιστῆμες καί στή φιλοσοφία, δέν σημαίνει τυπική ἀντίθεση ἢ ἀποξένωση. Ἀκόμα καί οἱ πρῶτοι θεωρησιακές φιλοσοφίες (ὅπως, λ.χ., ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα ἢ τοῦ Hegel) ἀξιοποίησαν φιλοσοφικά τίς ἐπιστημονικές κατακτήσεις τῆς ἐποχῆς τους. Στίς καλύτερες στιγμές της, ἡ φιλοσοφία ἀναδύεται μέσα ἀπό τίς ἐπιστῆμες, σάν τό γενικό πού περιέχει τόν πλοῦτο τοῦ εἰδικοῦ. Ἡ φιλοσοφία, γράφει ὁ Jaspers, μπορεί νά ὀνομαστεῖ ἐπιστήμη, στό βαθμό πού προϋποθέτει τίς ἐπιστῆμες⁵. Θά ἦταν ἴσως ὀρθότερο νά ποῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία μπορεί νά εἶναι ἐπιστημονική, στό βαθμό πού προκύπτει μέσα ἀπό τήν ἐπιστημονική, καί εὐρύτερα τήν κοινωνική πρακτική, σάν ἡ θεωρητική τους γενίκευση, σέ ἓνα ἐπίπεδο ἄλλο ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ φιλοσοφία εἶναι λιγότερο ἀπό τίς ἐπιστῆμες, μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἀποβλέπει στό ἐπιμέρους. Ταυτόχρονα εἶναι περισσότερο ἀπ' αὐτές, γιατί ἀποβλέπει στό καθόλου καί γιατί ἔχει στή δικαιοδοσία της προβλήματα πού βρίσκονται –λιγότερο ἢ περισσότερο– ἔξω ἀπό τό χῶρο τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ διαφορὰ καί ἡ ἀντίθεση προϋποθέτουν ἐντούτοις τήν ἐνότητα τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι ἡ βεβαίωση ὅτι οἱ ἐπιστῆμες ἀσχολοῦνται μέ τό πῶς, καί ἡ φιλοσοφία μέ τό τί, ἔχει μόνο σχετική ἀξία. Γιατί τό τί δέ μπορεί νά εἶναι προϊόν κάποιας μυστικῆς ἐνατένισης ἢ ἔμπνευσης, ἀλλά θέση πού ἐξάγεται ἀπό τό σύνολο τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς. Ἀντίστοιχα ἡ φιλοσοφία δέν ἀσκεῖ ἀπλῶς κάποια κοινωνική-ἰδεολογική λειτουργία. Ἡ λειτουργία της εἶναι ταυτόχρονα καί γνωστική, καί αὐτό ὄχι μόνο στό ἐπίπεδο τῆς μεθοδολογικῆς προπαίδειας καί τῆς στρατηγι-

κῆς τῆς ἔρευνας, ἀλλά καί στό καθαυτό φιλοσοφικό ἐπίπεδο. Ἡ φιλοσοφία δέν παρὰ γ ε ι εἰδική γνώση, ὅπως ἡ χημεία ἢ ἡ βιολογία. Ὡστόσο ἀσκεῖ μία γνωστική λειτουργία, παράγει φιλοσοφική γνώση, τόσο στό πεδίο τῆς ὄντολογίας, ὅσο καί στό πεδίο τῆς θεωρίας τῆς γνώσης⁶.

Μέ βάση τά προηγούμενα θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου προϋποθέτει τίς κοινωνικές καί τίς ἀνθρωπολογικές ἐπιστήμες, ἐνῶ ταυτόχρονα τίς ὑπερβαίνει. Ἡ ἱστορία, ἡ οἰκονομία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ἀτομική καί ἡ κοινωνική ψυχολογία κλπ. μελετοῦν ἐπιμέρους φαινόμενα τῆς κοινωνίας ἢ τοῦ ἀτόμου. Μία φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου, πού θά ἀξίωνε τό χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικότητας, δέ θά μπορούσε νά ἀγνοεῖ αὐτές τίς ἐπιστήμες, ἐνῶ ταυτόχρονα θά ἔπρεπε νά τίς ὑπερβαίνει. Τήν ἴδια στιγμή, ἡ φιλοσοφική ἀνθρωπολογία προϋποθέτει, ἔμμεσα καί ἐνίοτε ἄμεσα, τά δεδομένα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἰδιαίτερα τῆς βιολογίας, τῆς φυσικῆς καί τῆς κοσμολογίας. Ἡ ἀναγκαία ὄντολογική θεμελίωση τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας δέν μπορεῖ νά ἀγνοεῖ τά δεδομένα αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν.

Ἀλλά ἐδῶ οἱ διακρίσεις καί οἱ ὀρισμοί εἶναι πιά δύσκολοι ἀπ' ὅ,τι στή θεωρία τῆς γνώσης. Κατά τόν Α. Schaff, λ.χ., κεντρικός ἄξονας τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ὀρισμός τῆς οὐσίας τοῦ ρόλου τοῦ ἀτόμου στίς σχέσεις του μέ τήν κοινωνία ὡς σύνολο καί μέ τά ἄλλα ἄτομα μέσα στήν κοινωνία⁷. Ὡστόσο, ἐπιμένοντας προπαντός στό ρόλο τοῦ ἀτόμου, κινδυνεύουμε νά χάσουμε ἀπό τό ὀπτικό πεδίο μας τούς κοινωνικούς καθορισμούς του, καθώς καί ἐρωτήματα περισσότερο ἐσωτερικά, ὑπαρξιακά, πού σχετίζονται ἔμμεσα μέ τήν κοινωνική δραστηριότητα, καί μέ τό ρόλο τοῦ ἀτόμου στήν κοινωνία.

Ὁ ἀνθρώπος εἶναι «ζῶον κοινωνικόν», καί ὁ Μάρξ ἔχει ὀρίσει τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ὡς τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἱστορική ἐξέλιξη εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν σχέσεων – ἐξέλιξη ἀλληλένδετη μέ τήν ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς καί τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ πολιτικές ἰδέες, οἱ φιλοσοφικές ἀντιλήψεις, τά συστήματα ἀξιῶν, καθορίζονται ἀπό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί, μέ τή σειρά τους, γίνονται «ὕλική δύναμη» γιά τήν ἀνατροπή ἢ τή συντήρηση

αὐτῶν τῶν σχέσεων. Ἄλλά ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων. Πρίν ἀπ' ὅλα, τό βιολογικό του εἶναι ἐπηρεάστηκε ἐλάχιστα ἀπό τήν κοινωνική ἐξέλιξη τῶν τελευταίων – ἄς ποῦμε 30.000 ἐτῶν. Ταυτόχρονα, μιά σειρά ἀνάγκες (βιολογικές, πείνα, ἐρωτικές), ὅσο κι ἄν ἐπηρεάζονται ἔμμεσα ἀπό τήν κοινωνική ἐξέλιξη (τρόπος ζωῆς, ἠθικές ἀντιλήψεις, κλπ.) προϋποθέτουν ἕνα σχετικά ἀναλλοίωτο ὑλικό-βιολογικό υπόστρωμα. Τέλος, σέ συνάρτηση πάντα μέ τίς κοινωνικές σχέσεις καί μέ τήν πολιτική, ἀλλά καί σέ σχετική αὐτονομία ὡς πρός αὐτές, στό κάθε ἄτομο διαμορφώνεται ἕνας βαθύτερος πυρήνας ἀπό ἐρωτήματα, ἀγωνίες, ἐλπίδες, ἀξίες καί αὐταπάτες. Ἕνας βαθύτερος πυρήνας ὑπαρξιακῶν προβλημάτων, πού εἶναι σχετικά αὐτόνομος ἢ πού, ἔστω, δέν ἀνάγεται ἄμεσα στό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Θά μπορούσαμε ἴσως νά ποῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου ἀποσκοπεῖ στή διερεύνηση τῶν πιό γενικῶν προβλημάτων τοῦ ἀτόμου, πού θεωρεῖται στοιχεῖο ἑνός κοινωνικοῦ συνόλου. Προβλήματα ὅπως τό ἐρώτημα γιά τήν «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀλλοτριώση, ἡ ἐλευθερία, τό νόημα τῆς ζωῆς, κλπ., εἶναι προβλήματα γενικά πού ὑπερβαίνουν τό χῶρο τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημῶν, ἀλλά πού δέ μποροῦν νά ἀντιμετωπιστοῦν παρὰ μέσα ἀπό αὐτές τίς ἐπιστήμες. Ἀκόμα ἡ φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου δέ μπορεῖ νά ὑπάρξει – τονίστηκε ἤδη – χωρίς μιά ὄντολογική καί μιά γνωσιοθεωρητική θεμελίωση. Τή θεμελίωση αὕτη τή διακρίνει κανεῖς ἀκόμα καί στίς ἀκραῖες θεωρησιακές φιλοσοφίες τοῦ ὑπαρξισμού, ὅπως στή φιλοσοφία τοῦ Heidegger ἢ τοῦ Sartre⁸.

Καί τώρα τίθεται τό ἐρώτημα: Ὁ μαρξισμός περιλαμβάνει κάποια φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου; Ἡ μήπως ἡ μαρξιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας – ὁ ἱστορικός ὑλισμός, πού ἀπό μίαν ἄποψη μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἐπιστήμη – καλύπτει τά προβλήματα τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου;

Ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικότητος τοῦ μαρξισμού καί τοῦ δῆθεν ἀντιουμανισμοῦ του, περιορίζονται στή μαρξιστική ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας. Ὡστόσο μιά μελέτη τῶν ἔργων τῶν κλασικῶν – Χειρόγραφα τοῦ 1844, Γερμανική Ἰδεολογία, Κεφάλαιο, Λουδοβίκος Φόγιερμπαχ, Ἡ Καταγωγή τῆς Οἰκογένειας, τῆς Ἰδιοκτησίας καί τοῦ Κράτους

κλπ.— καθώς και τῆς σύγχρονης μαρξιστικῆς βιβλιογραφίας, πείθει, ὄχι μόνο γιά τήν ἀνάγκη, ἀλλά καί γιά τήν ὑπάρξη μιᾶς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ φιλοσοφία αὐτή, ἔστω καί ἀνολοκλήρωτη καί μ' ἐσωτερικές διαμάχες καί ἀντιφάσεις, διαφέρει ποιοτικά ἀπό τόν ἀφηρημένο ἀστικό ἀνθρωπισμό: δέν ἀναζητεῖ αἰώνιες καί ἀμετάβλητες οὐσίες καί δέν προδιαγράφει ἰδανικές κοινωνίες πού θά σήμαιναν τό τέλος τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία αὐτή διαμορφώθηκε (στό βαθμό πού ἔχει διαμορφωθεῖ) μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, δηλαδή τῶν συγκεκριμένων κοινωνικῶν συνθηκῶν πού προσδιορίζουν τήν «οὐσία» καί τά προβλήματα τοῦ ἀτόμου, καθώς καί τοῦ συνόλου τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς. Ἀκόμα, ἡ φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου δέ διαμορφώθηκε ἀνεξάρτητα ἀπό τή θεωρία τοῦ Εἶναι καί τή θεωρία τῆς γνώσης τοῦ μαρξισμού. Εἰδικά ἡ διαλεκτική τῆς φύσης ἀποτελεῖ ἀφετηριακό σημεῖο γιά τή διαλεκτική τοῦ ἀνθρώπου⁹. Συνολικά, ἡ μαρξιστική ἀνθρωπολογία εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ταξική ἀποψη τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπως ἡ ἀστική ἀνθρωπολογία εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου-ἀστοῦ. Καί, ἀκριβῶς γι' αὐτό, ἡ μαρξιστική ἀνθρωπολογία διαμορφώνεται μέσα ἀπό τήν ταξική πάλη καί τήν πολιτική, ὡς ὄργανο γιά τήν ὑπέρβαση τῆς ὑπαρκτῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, καί ὡς οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς θεωρίας τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μέσα ἀπό τήν ταξική θεώρηση, ἡ μαρξιστική ἀνθρωπολογία ἀποκτᾶ μιά πραγματική καί ὄχι πλαστή καθολικότητα.

Μιά ὀρισμένη ὄντολογία, ἡ θεωρία τῆς γνώσης, δέ συνεπάγεται ὑποχρεωτικά μιά καθορισμένη φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο, κάθε φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου προϋποθέτει μιά ὀρισμένη θεωρία τοῦ Εἶναι καί τῆς γνώσης. Γι' αὐτό καί οἱ διάφοροι τυπικοί διαχωρισμοί στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπλῶς ἀπολυτοποιοῦν τή δεσπύζουσα τάση μιᾶς περιόδου ἢ μιᾶς σχολῆς. Ἡ φυσιοκρατία τῶν Ἰώνων, λ.χ., συνεπαγόταν —καί περιεῖχε— μιά ἀντίληψη γιά τόν ἀνθρώπο· καί ἡ ἀνθρωπολογική φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη προϋπόθετε μιά θεωρία τοῦ Εἶναι καί μιά θεωρία τῆς γνώσης. (Πιό σωστό εἶναι λοιπόν νά μιλάμε κι ἐδῶ γιά στροφή καί γιά δεσπύζουσα τάση, παρά γιά τομή). Τά φαινόμενα αὐτά συμπλέκονται καί ἀλλη-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 1. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

δείξει τις δυνατότητες του παρόντος και ταυτόχρονα να προδιαγράψει τα κύρια χαρακτηριστικά της άταξικής κοινωνίας. Ἡ κοινωνία αὐτή ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου.

Σημειώσεις 1. Κεφαλαίου

1. Βλ. σχετικά HENRI LEFEBVRE, *L'Idéologie structuraliste*, «Anthropos», Paris 1972, καὶ LUCIEN SÈVE, *Structuralisme et dialectique*, «Éd. Sociales», Paris 1984.

2. K. JASPERS, *Introduction à la Philosophie*, «10/18», Κεφ. XI.

3. Εἶναι γνωστό ὅτι πολλοὶ ἀντιπαραθέτουν τὴ θετική, ἐπιστημονική γνώση, στὴν ἰδεολογία. Βλ. π.χ. L. ALTHUSSER, *Positions*, «Éd. Sociales», Paris 1976, καὶ IDEM, *Éléments d'Autocritique*, ἐκδ. «Hachette», Paris 1974. Βλ. σχετικά ἐπίσης, στὰ ἑλληνικά, καὶ Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Θεωρία καὶ Πράξη*, «Gutenberg», Ἄθ. 1980.

4. Βλ. F. ENGELS, *Anti-Dühring* (ἀγγλ. ἐκδ., Laurence and Wishart· γαλλ. ἐκδ., «Éd. Sociales»), *Dialectics of Nature* (ἀγγλ. ἐκδ. Μόσχας, γαλλ. ἐκδ., «Éd. Sociales»· ἑλλ. ἐκδ.,

«Σύγχρονη Ἐποχή»), καὶ L. Feuerbach, «Éd. Sociales», Paris 1970.

5. K. JASPERS, *op.cit.*

6. Γιὰ τίς σχέσεις ἐπιστημῶν καὶ φιλοσοφίας βλ. Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, (1) *Ἡ Δυναμικὴ τοῦ Ἐλάχιστου*, ἐκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, Πρῶτο Κεφάλαιο· (2) *Θεωρία καὶ Πράξη*, ὁ.π.· καὶ (3) *Physique of Matérialisme*, «Éd. Sociales», Paris 1983.

7. A. SCHAFF, *Φιλοσοφία τοῦ Ἀνθρώπου*, «Θεμέλιο», Ἄθ. 1979, σ. 82.

8. Βλ. π.χ. HEIDEGGER, *Εἶναι καὶ Χρόνος καὶ Εἰσαγωγή στὴ Μεταφυσική*, μτφρ. Χ. Μαλεβίτση, «Δωδώνη». Ἐπίσης J.-P. SARTRE, *L'Être et le Néant*, ἐκδ. Gallimard, Paris 1961 (ἑλλ. μτφρ., ἐκδ. Παπαζήσης).

9. Βλ. π.χ. τὸν Ἐπίλογο στό ἔργο τοῦ LUKACS, *Ἱστορία καὶ Ταξικὴ Συνείδηση*, ἑλλ. ἐκδ. Ὀδυσσεύς.